

Opponensi vélemény Pusztai Bertalan: „A helyi kultúra szerepe európai periférikus lokalitások önképének konstrukciójában” c. akadémiai doktori értekezéséről

Az értekezés fontos állomás Pusztai Bertalan tudományos munkásságában. Nem tekinthető szigorúan az eddigi eredmények összegzésének, ugyanakkor beépíti, felhasználja és új perspektívába helyezi korábbi kutatásaiból és egyetemi oktatási, képzési tapasztalataiból leszűrhető következtetéseket. Nagyívű, nagy horderejű témát választott, amelyet világszerte művelnek, kutatnak, és amelyben gyakorlati alkalmazási lehetőségek is rejlenek. Nem kis feladat egy ilyen széles kutatási területről egy igényes, informatív, a szaktudomány számára is új eredményeket hozó értekezést készíteni.

Pusztai Bertalan eddigi tudományos munkássága az értekezés témakörének vonatkozásában mind hazai, mind nemzetközi téren jelentős. Összes publikációjának száma jóval meghaladja a százat, független hivatkozásainak száma az MTMT adatbázis szerint pedig a 400-at, amelyek között mintegy száz a külföldi, illetőleg idegen nyelvű. A benyújtott disszertáció egyik előzményének is tekinthető monográfiája (*Collision of Identities...*) az Editura Universitara kiadónál jelent meg Bukarestben. Q1, Q2 besorolású kiadónál (Halle) 2 könyvfejezetet is publikált. Lektorált tanulmányainak száma 48, ebből 10 idegen nyelvű. Az értekezés bírálójaként, mint több, általa kutatott tématerület művelője, úgy látom, hogy egytől egyig igényes, magas színvonalú írások. Az opponens személyes véleménye, hogy a pályázó az európai felekezeti néprajzi és antropológiai kutatások elismert személyisége, emellett a turizmus antropológiai kutatásának hazai és nemzetközi szinten kiemelkedő kutatója. Ezt tükrözik az általa írt, ill. szerkesztett munkákról külföldi tudományos orgánumban megjelent recenziók is. Finnországi, skóciai kutatási tapasztalatai, német, horvát, lengyel és más irányú nemzetközi kapcsolatrendszere révén azon magyar kutatók közé tartozik, akiknek hatalmas nemzetközi tájékozottsága, kutatási témájának, témáinak a földrajzi és a diszciplináris határokon messze túlnyúló kiterjesztése kiemelkedő szerepet biztosít a magyar kutatási közegekben.

A disszertáció vonatkozásában kiemelendő még, hogy számos rangos nemzetközi konferencián felkért plenáris előadóként szerepelt: Turkuban, Halléban, Brightonban, Jyvaskylaban, Manchesterben, Winnipegben. Nemzetközi folyóiratok szerkesztőségi tagja: Bridges of Media Education conference publications (Novi Sad) LeTöltés – Média- és kommunikációtudományi könyvsorozat (Erdélyi Múzeum E.) Review of Scottish Culture (European Ethnological research Centre) Studia Socialia Cracoviensia, Disputationes Scientificalae. Nemzetközi szinten tehát a legelismertebb etnográfus-antropológus kutatóink közé tartozik.

Mindezt a nemzetközi ismertséget és látásmódot sikerrel alkalmazza egyetemi oktatói munkája során, ami ilyen szinten és intenzitással azért nem sok hazai etnográfusról, antropológusról mondható el. Kutatói látókörének széles horizontját jelzi saját egyetemén, a Szegedi Tudományegyetemen végzett munkája: szakfelelős a „Turizmus vendéglátás” BSc szak magyar és angol képzésén a Gazdaságtudományi Karon, szakirányfelelős a Bölcsészettudományi Karon a Nemzetközi kommunikáció és turizmus, valamint az „Imázs- és identitásmenedzsment” szakirányokon. Az Szegedi Tudományegyetemen a tudományos kutatás terén elért eredményeinek beépítésével több innovatív képzési programot irányított és több ilyen program kidolgozásában vett részt. Évek óta vezeti a Kommunikáció és Médiatudományi Tanszéket.

Önálló költségvetésű projektek keretében az utóbbi két évtizedben összesen 8 hazai és nemzetközi pályázat vezetője volt az altémák vezetését is beleszámítva. Közép-európai, német, szlovén, horvát, lengyel, valamint finn és egy sor más, az értekezésben is feltüntetett nemzetközi partnerrel együttműködve jelentős turisztikai-antropológiai kutatásokat végzett, emellett hat további tudományos pályázatnak volt aktív résztvevője, amelyek között szintén voltak nemzetközi kiírású pályázatok. Ezeknek a projekteknek a fő tematikái az ünnepek, a turizmus, az identitás, az antropológia területeit érintik, de van köztük a tudomány eredményeit a képzésbe, így a kutatói utánpótlás nevelésébe átültető egyetemi oktatásfejlesztési program is.

A disszertáció témakörét is érintően kiterjedt terepmunkát végzett, helyszíni adatgyűjtést folytatott számos helyszínen: a magyarországi kutatópontok mellett Finnországban, Skóciában és más országokban és térségekben végzett kutatásokat. Földrajzi értelemben ez utóbbi két térség valóban „periférikusnak” tekinthető, amint azt az értekezés címe jelzi. A magyarországi terepekről ez már ebben az értelemben kevésbé mondható el, azok inkább a nyugati keresztény kultúra (esetleg az Európai Unió mint politikai képződmény) tekintetében nevezhetők perifériának.

Mindez jól jelzi azt a multidiszciplináris szemléletet, amely a néprajztudomány, az antropológia és más tudományágak fundamentumára épülve a jelölt, Pusztai Bertalan most benyújtott akadémiai doktori értekezésében is következetesen érvényesül. A széles körű terepmunka eredményeit igazán nagyszerű elemzésekben dolgozta fel, és ezek képezik az

alapját doktori értekezésének is. Egy kutató számára a lehetőségek szükségszerűen mindig korlátozottak, ők pedig részben a saját döntéseiktől függően élhetnek ezekkel, míg más körülmények a tudományos pálya során adódnak – pl. projektek, támogatások, munkahelyek révén. Pusztai Bertalan számára eddigi életpályája során számos lehetőség adódott, és ő megfelelően élt is ezekkel.

A mintegy háromszáz oldalas munka tíz fejezetre oszlik, amelyeken belül a szerző számos hosszabb-rövidebb alfejezetbe tagolja mondanivalóját. A mű tartalmi vonulata nem lineáris, minden fejezetben többféle irányba ágazik el. A belső összefüggések nem mindenütt tárják fel magukat, a disszertáció azonban összességében mégis koherens egész alkot. Nem zárt egész, hanem sokféle irányba mutató, továbbgondolásra, további kutatásokra készítő művet, amelynek sokfélesége egyúttal tartalmi változatosságot és rendkívüli gondolati gazdagságot jelent. Nagy értéke ez a dolgozatnak.

Tudományterületi beosztása szerint néprajzi, antropológiai munka, sok szempontból viszont túl is mutat azon, részben a diszciplináris határterületek, részben pedig az alkalmazott kutatások irányába. (Elférhetett volna benne a folklorisztika iránya is.) A szerzőnek a szövegben különböző helyeken megfogalmazott következtetéseivel, gondolataival lehet egyetérteni, azokkal esetleg vitába is lehet szállni, az azonban kétségtelen, hogy a disszertáció nemzetközi szinten is jelentős eredmény mind a szűkebb tudományterületek (antropológia), mind pedig a kulturális turizmus elméleti és gyakorlati művelői számára.

Az első fejezet, amely a „Bevezetés” címet viseli, tartalmi szempontból változatos: vannak benne a bevezetés megszokott műfaji vonásait viselő bekezdések, oldalak, de számos más, elméleti, módszertani, sőt, szubjektív elemek, amelyek a szerző szándéka szerint hozzásegítenek a tudományos célkitűzések, a későbbi gondolatok, következtetések, a kutatói attitűd jobb megértéséhez. A célkitűzésekre a szövegben több helyen, egymástól függetlenül találunk utalásokat, kijelentéseket. Elképzelhető lenne egy olyan megoldás is, hogy ezeket összefogva, módszeresen elkülönítve mutatja be a könnyebb eligazodás kedvéért. A személyes hangvételű, tudományos önéletrajzi vonatkozású részek akár egy bíráló részéiként is megállnák a helyüket, de végülis Pusztai Bertalan kellő mértéktartással érinti ezt a témát. Saját szemszögéből mutatja be, hogy eddigi pályáivébe hogyan illeszkedik a most benyújtott disszertáció.

Pályájának korábbi szakaszában a vallási célú zarándoklatokkal foglalkozva azt vizsgálta, hogyan keresik a zarándokok élményeiket bizonyos helyeken, majd ebből kiindulva egyre inkább aziránt kezdett el érdeklődni, hogy „hogyan próbálják az egyes helyek ezt az élménykeresést kiszolgálni.” Olyan jelenségekre irányult a figyelme, amikor egy-egy települést az élmények potenciális helyeként jelenítették meg, „amikor lokalitások egyedi élmények ígéretével tűntek fel a forráshiányos időszakban gyakran egyedüli bevételi forrásnak tűnő utazók, zarándokok és turisták előtt egyaránt.” Így kezdett bele a lokális fesztiválok kutatásába, „amelyek eredetiségüket valamilyen helyinek tűnő kulturális elem középpontba

helyezésével kívánták megalkotni, és ezen eredetiség vonzerejében vélték feltalálni az egyetlen rendelkezésükre álló erőforrást.” Az előzmények tehát olyan szakmai felkészültséget és tudományos háttérrel jelentettek a disszertáció témájához, amelyek biztos alapot bizonyultak. A bevezető fejezet mindezek mellett elméleti, terminológiai kérdéseket jár körül, mint például a „festival studies”, „event studies” és mások, megfelelő alapot nyújtva a további elemzésekhez. Nem kapunk itt szilárd fogalmi tisztázást, legfeljebb néhány definíciót, körülírást, azonban az etnográfus, antropológus, vagy akár a témában járatos más tudományágat művelő vagy a gyakorlat felől közelítő szakember számára ez nem okozhat megértési nehézséget, emellett meggyőzően jelzi Pusztai Bertalan széles körű nemzetközi tájékozottságát a vizsgált szakterületen. A rövid, akár szűkszavúnak is tartható kutatástörténeti áttekintés csak a legszűkebb témára fókuszál, ahogyan a példaként országos kitekintéssel bemutatott terményfesztivál-típus helyszíneiről adott anyag (dinyefesztiválok) ismertetése is. A további fejezetek gazdag szakirodalma azonban bőségesen pótolja azt, ami a felvezető részben nem kapott helyet.

A disszertációban külön fejezet foglalkozik táj- és helyértelmezés problematikájával, a jelenséget kulturális konstrukcióként a középpontba állítva. Az antropológiában, földrajztudományban és több más társadalomtudományi területen közismert, hogy a tér, a táj nem üres, azok elemei a kultúrák számára jelentéseket hordoznak. A táj, a tér egyes szegmensei a használat során válnak e jelentések hordozóivá, a használók számára fontossá. A táj, a tér-elemek, a környezeti elemek jelentést hordozó konstrukciója az individuum szintjétől a közösségek különböző nagyságrendű szintjein át akár a makrorégiók szintjén vagy globális méretekben is értelmezhető. A disszertációban ez a kérdéskör nagy figyelmet kap, a nemzetközi kutatások vonatkozó megállapításainak széles körét idézve különböző tudományágak képviselőitől. A témát középpontba állító fokozott figyelem érthető, hiszen a turizmust létrehozó és működtető egyik fontos alapelvről van szó. Az itt leírtak sok tekintetben egybeesnek a tudománynak kognitív térképekkel kapcsolatos megállapításaival, úgy gondolom, valamilyen szinten erre is érdemes lett volna kitérni. Mindezt a jelölt egy ide vonatkozó megállapításában – kissé sarkítottan – a következőkben fogalmazza meg: „A tértudat jelentőségének felismerése nyomán nem merészség azt mondanunk: nem a tér/táj/természet mozdít meg és készíttet utazásra minket. Minden turizmus, bár (általában) térbeli mozgás is, valójában a tudat utazása: a valóság helyett, a valóságban is tulajdonképpen a térről alkotott képzeleteinkben utazunk.” Érdekes volna tehát megismerni a disszertációs véleményét arról, hogy a mentális térképeknek hol látja a helyét a turizmus által vagy annak céljaira konstruált tér/táj/környezet értelmezésében, valamint arról is, hogy az értekezésben pontosan milyen jelentésben használja ezeket a fogalmakat. Itt jegyzem meg ismételtelen, hogy a fogalomhasználat a dolgozatban nem mindig következetes, pontosan definiált. Tekintve azonban a munka sokfelé ágazó és sok irányba mutató természetét, úgy vélem, ezt nem is célszerű szigorúan számon kérni rajta. Annál is kevésbé, mivel az általa használt terminológia a tudományozásokban, részben éppen az ő korábbi munkáiban többnyire megfelelően

tárgyalt, és napi használatban van, és a most bírált műben sem mutatkozik ettől a gyakorlattól jelentősebb eltérés.

A disszertáció empirikus vonulatát a négy helyszínről készült esettanulmányok jelenítik meg. Ezeknek az összességükben munka terjedelmének mintegy felét kitevő fejezeteknek tematikai horizontja behatárolt, a lokalitás körén belül mozognak, ami összhangban áll a szerző célkitűzéseivel. Szakmai súlyukat tekintve ugyanakkor egyenrangúak a disszertáció általános, a globális antropológiai turizmuskutatás részét alkotó fejezeteivel, azoknak az empiria szintjén alapvetését, igazolását képezik. Az arányokat és a szerkesztést tekintve lehetne más megoldásokon is gondolkodni, de a Pusztai Bertalan által választott út is indokolt. A témához mindenképpen illeszkedik. A helyszínek kiválasztása részben adottság volt a szerző részéről, hiszen olyan helyekről, településekről van szó, ahol Pusztai Bertalan másokkal együtt kiterjedt terepünkát végzett, vezetett az utóbbi két évtizedben. Másrészt pedig a választás során a reprezentativitás szándéka is megvalósult, hiszen sok száz szóba jöhető helyszín közül választhatott. Egyrészt a címben is jelzett „periféria” mint szempont játszott szerepet, másrészt a különböző típusú, különböző kulturális gyökerekkel rendelkező közösségekben végzett vizsgálatok valóban szinte kísérleti terepként szolgálnak a turizmus antropológiai kutatója számára. Bizonyára más helyek, helyszínek is betölthették volna ezt a szerepet, de tartjuk tiszteletben a szerző választását. A címben jelzett periféria jelleg elsősorban politikai értelemben áll, hiszen az valamennyi helyszínre igaz, hogy az EU valamely földrajzi értelemben külső tagországában található, illetőleg, amint azt már említettem, hogy a nyugati kereszténység körébe tartozó kultúrát képviselő állam területén. Bár itt lehetnek kérdőjelek, ezek inkább elméleti síkon vetődhetnek fel, az empirikus fejezetek szakmai hitelességét nem, vagy csak közvetve érintik.

A magyarországi települések közül Pusztamérges és Baja, valamint Loviisa Finnországból és a skóciai Bannockburn a négy helyszín, amelyek alapul szolgálnak a disszertációval létrehozni kívánt néprajzi-antropológiai turizmus-kutatási alapvetés számára. Pusztamérgesen a kulináris fesztiválhagyományok megteremtésére tett kísérletek, Baján az országosan ismertté vált halászlé-fesztivál, a Loviisában a Király Érkezése, a skót miliőben pedig a diaszpóraturizmust életben tartó, a gyökereket keresők számára fontos történelmi helyszínhez, emlékezeti és emlékhelyhez kapcsolódó kultusz azok az események, amelyek a reprezentativitás igényének a szerző mérlegelése szerint leginkább megfelelnek. Ezek mellett persze nagy számú fesztivál, történelmi és egyéb tárgyú rendezvény kap említést. A szerző jól ismeri a hazai fesztiválturizmus legfontosabb helyszíneit, eseményeit, ezek közül esett választása az itt bemutatott és részletezett helyszínekre, rendezvényekre. Az esettanulmányok célját a következőkben fogalmazza meg: „kvalitatív módon, a klasszikus kultúrakutatás terepmunka módszerével próbáljuk meg megismerni és a kortárs társadalomtudomány minden bizonnyal néha sajátosnak tűnő beszédkörnyezetében elhelyezni” az itt elemzett fesztiválokat, népiünnepélyeket. Ezt jelzik a fejezetcímek is, amelyekben érzékelhető, hogy a helyi anyag sajátos vonásaihoz igazodva más és más

hangsúlyok, szempontok kapnak helyet az egyes kiválasztott települések hagyományteremtésre irányuló stratégiáinak vizsgálatakor.

A teremunka anyagát értelmező fejezetekben jelentős súllyal vannak jelen a kutató saját meglátásai, megállapításai. Ezek között találunk szubjektívnek ítéltető kijelentéseket is, amelyek mögött ott állnak ugyan a tények, de az érvelés nem mindenütt nyilvánvaló. Egy kiragadott példát idézek: „A bajai halászléfőzés kiváló példa arra, hogyan válhatott egy nagy változások közepette élő, periférikus közösség számára egy hétköznapi, egyszerű, 'népi' eredetű, paraszti jellegű, könnyen egzotizálható étel a közösséget egyesítő szimbólummá. Ez a széles körben ismert, de egyszerű és limitált hozzávalói és elkészítése bizonyos módjai miatt könnyen egzotizálható és egzotizált étel és jelenség – a nyíltszíni halászléfőzés – az eredetiség, az igaz helybeliség és az elveszett aranykorra emlékeztető boldogság szimbólumává válhatott Baján a turizmus kontextusában.” A finn Loviisa történelmi fesztiváljának elemzésében értelemszerűen nagyobb súlyú a leíró elem, a skóciai anyagbemutatáson pedig a történelmi vagy a migrációs háttér bemutatása, lévén a magyar szakmai közeg számára jórészt csak kevesek által ismert jelenségekről van szó. Az ezt ismertető fejezetben képet kapunk a finnországi fesztivál- és hagyományalkotó mozgalomról, mindezt a szerző által kiválóan ismert finn szakirodalom alapján. Említésre méltó, és a határon túli magyar kisebbségek kutatása szempontjából is figyelmet érdemelnek a szerző által a svéd kisebbségi közösségekről, az azokat a Közép-Európában is tapasztalható etnodemográfiai folyamatok révén érő hatásokról írottak.

A záró fejezet részben összefoglalja az addigi teoretikus eredményeket, részben pedig további gondolatokat fogalmaz meg, a kutatások lehetséges jövőbeni irányait jelöli ki. Kultúra és turizmus, lokalitás és imázsépítés, ünnepek és identitás kapcsolatáról fogalmazza meg gondolatait az előzőekben bemutatott esettanulmányok és az elméleti fejezetek problémafelvetései alapján. Arra keresi a választ a kultúra és turizmus összefüggéseinek tükrében, hogy mi történik a lokalitásokkal a késői modern globalizmus korában. A helyi eseményeket európai kontextusban, mint a fesztivalizáció, az örökségesítés turizmusfejlesztést szolgáló akciói értelmezi, és a hagyományhoz, az örökséghez való viszonyuk alapján kategorizálja. Hasonlóan jár el a kultúra és turizmus viszonyának alapján a terepmunka tapasztalatainak alapján: az eseményeket elrendezéséhez a kulturális involúció és a kulturális erózió végpontok közötti skálát javasolja. Mint írja, „a lokalitások részletes elemzésére támaszkodó etnográfiai vizsgálattal a néprajz-antropológia képes a helyi közösség szempontjait figyelembe vevő, a fenti két pozíciót ismerő és használó értékelést alkotni és javaslatokat tenni.” Nemzetközi összehasonlító kutatásai során arra a következtetésre jut, hogy nem a nemzeti tudományok által segített, külső vezérlésű „helytermelés” folyik napjainkban, hanem új motívumok, logikák és eljárások mentén történik a mai időkben zajló lokalitásteremtés. Mindez pedig a mediatizálás révén a globális turizmus által értelmezhető fogyasztható terméké válik. Az összegzés az alapját képező terepkutatásokra és az elméleti

előzményekre épül, de több ponton új kérdéseket vet fel, új irányokat jelöl ki a további kutatások számára.

A belső arányokat tekintve a disszertáció szövegrészének mintegy egyharmadát a bevezetésen kívül az elméleti kérdéseket taglaló tartalmi egység, a dolgozat tárgyát érintő megállapítások, terminológiai kérdések, a turizmus, a turizmusipar a lokalitás, a hely, szakralizáció, szakralitás és más fogalmak és jelenségek antropológiai értelmezésének szentelt fejezetek és alfejezetek teszik ki. Maga az elemző munka, a szerző által kiválasztott négy helyszín anyagának elemzése a disszertációban kétharmados aránnyal szerepel, ha szigorúan a terjedelmét nézzük. Tekintettel arra, hogy a dolgozat egésze egy erős és hiteles, autentikus, részben első kézből származó adatokra épülő, fontos alapvetés, az adott témakörben hazai és nemzetközi szinten is iránymutató mű, a teoretikus és szakirodalmi tartalmi egységek aránya nem tekinthető eltúlzottnak. Ellenkezőleg, fajsúlyos helykijelölés, a fesztiválok, az identitásépítő rendezvények, a fesztivál-turizmus értelmezésének jelentős fundamentuma, amelyben a részletesen bemutatott helyszíni események és gyakorlatok (minden bizonnyal) reprezentatív demonstrációként szolgálnak.

Tudományszakunk, a néprajz, az antropológia – és vegyük ide nyugodtan a folklorisztikát is – képes alkalmazott irányokban is maradandót létrehozni. Ezt a nemzetközi példák már eddig is mutatták. Pusztai Bertalan értekezése ennek az alkalmazott területként való megjelenésnek kitűnő, iránymutató példája. Ahogy a vallásturizmus is megtalálta a helyét a tudomány világában és a gyakorlatban, úgy a turizmusnak ez az ága is az antropológia és a néprajz által értelmezhető jelenségkörbe illeszkedik.

A disszertáció minden tekintetben alkalmas arra, hogy nyilvános vitán megmérettessék. Meggyőződésem, hogy érdemes arra is, hogy szerzője ezáltal elnyerje az MTA doktora címet. A fentiek alapján a bíráló bizottságnak Pusztai Bertalan disszertációját elfogadásra igen melegen ajánlom.

Debrecen, 2022. 06. 18.

Bartha Elek